

Büveyhîler’le Bahreyn Karmatîleri Arasındaki Siyasi İlişkiler ve Bunun Irak İle Yakın Çevresindeki Yansımaları

Political Relations Between the Buwayhids and the Qarmatians of Bahrain, and Its Reflections on Iraq and Its Close Environs

Dr. Öğr. Üyesi Hanoğlan HACİYEV

Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Siyer-i Nebi ve İslam Tarihi Anabilim Dalı
Dr., Ardahan University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Ardahan, Turkey.
kaanoglu.haci1981@gmail.com
 0000-0002-3476-1479

Dr. Öğr. Üyesi Reşat Ahmet AĞAOĞLU

Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Dr., Ardahan University, Faculty of Theology, Department of Hadith, Ardahan, Turkey.
rashadatahmadov@ardahan.edu.tr
 0000-0002-8924-9165

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

Kabul Tarihi / Accepted

Yayın Tarihi / Published

03 Haziran / June 2021

05 Eylül / September 2021

23 Eylül / September 2021

Atıf Bilgisi / Cite as:

Hacıyev, Hanoğlan – Ağaoğlu, Reşat Ahmet. “Büveyhîler’le Bahreyn Karmatîleri Arasındaki Siyasi İlişkiler ve Bunun Irak İle Yakın Çevresindeki Yansımaları”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Eylül 2021), 184-208.
<http://doi.org/1051702/esoguifd.947713>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Büveyhîler'le Bahreyn Karmatîleri Arasındaki Siyasi İlişkiler ve Bunun Irak İle Yakın Çevresindeki Yansımaları

Öz ► 334 (945-946) tarihinde Bağdat'a girerek hanedanın Irak kolunu tesis eden Deylem asıllı Büveyhîler'le Bahreyn Karmatîleri arasındaki siyasi ilişkiler inişli çıkışlı seyretmiştir. Zeydî-Şîî mezhebine mensup bir hanedan olan Büveyhîler'le Karmatîler arasındaki ilişkilerde önceleri savaşlar belirleyici rol oynamıştır. Irak Büveyhî hükümdarı Muizzüddevlle döneminde Büveyhî orduları, 340 (951) yılında Basra önlerinde Umman hükümdarı ve Hecer (Bahreyn) Karmatîleri'nden oluşan müttefik kuvvetleri mağlup etmiş ve bundan yaklaşık on beş yıl sonra Umman'ı ele geçirerek Karmatîler'in buradaki hâkimiyetine son vermiştir. Muizzüddevlle'den sonraki Irak Büveyhî hükümdarlarından İzzüddevlle Bahtiyâr ve Adudüddevlle dönemlerinde Büveyhîler'le Bahreyn Karmatîleri arasındaki ilişkilerin iyi düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Bahreyn Karmatîleri'nin Irak bölgesindeki nüfuzuna en ciddi darbe, Büveyhî hükümdarı Samsâmüddevlle'nin hakimiyeti döneminde Câmıayn savaşı ile vurulmuş ve bundan sonra Bahreyn Karmatîleri'nin Irak bölgesindeki nüfuzu sona erdirilmiştir (375/985). Yukarıdaki konuları ele alan bu makalede Irak Büveyhîleri'nin Bahreyn Karmatîleri ile olan siyasi ilişkileri farklı yönleri ile incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Büveyhîler, Karmatîler, Abbâsîler, Irak, Umman, Bahreyn.

Political Relations Between the Buwayhids and the Qarmatians of Bahrain, and Its Reflections on Iraq and Its Close Environs

Abstract ► The political relations between the Buwayhids, who were of Daylamite origin and entered Baghdad in 334 (945-946) and established the Iraqi branch of the dynasty, and the Qarmatians of Bahrain followed a bumpy course. In the past, the wars played a decisive role in the relations between the Buwayhids, a dynasty belonging to the Zaydî-Shî'a sect, and the Qarmatians. During the period of Iraqi Buwayhid ruler Mu'izz al-Dawla, the Buwayhid armies defeated the allied forces consisting of the Oman ruler and the Qarmatians of Hadjar (or Bahrain) in front of Basra in 340 (951); and approximately fifteen years later, they captured Oman and ended the Qarmatians' sovereignty there. It is possible to say that the relations between the Buwayhids and the Qarmatians of Bahrain were at a good level during the reign of Izz al-Dawla Bakhtiyar and Adud al-Dawla, who are the rulers of the Iraqi Buwayhids, after Muizz al-Dawla. The most serious blow to the influence of the Qarmatians of Bahrain in Iraq was struck by the Battle of Djâmiayn in the period of the sovereignty of Samsâm al-Dawla; and after this, the domination of the Qarmatians in Iraq was ended (375/985). In this article which deals with the above issues, the political relations of the Iraqi Buwayhids with the Qarmatians of Bahrain have been examined from various aspects.

Keywords: Islamic History, Buwayhids, Qarmatians, 'Abbāsids, Iraq, Oman, Bahrain.

Giriş

Büveyhîler'in Irak bölgesine gelişinden önce Karmatîler'in Abbâsî hilafetine yönelik siyasi faaliyetlerine kısaca değinmemiz Büveyhî-Karmatî ilişkilerinin mahiyetini anlamamız açısından önem arz edecektir. III. (IX.) yüzyılın ikinci yarısından sonra Irak'ın Sevâd bölgesinde ortaya çıkan ve aşırı Şîî-İsmâîlî mezhebine mensup bir zümre olan Karmatîler, Abbâsî hilafeti ile herhangi bir

uzlaşmaya gitmedikleri gibi Irak, Suriye ve Bahreyn'de sık sık terör estirerek Abbâsî halifelerini zor durumda bırakmışlardır. Nitekim Karmatîler'in 287-289 (900-902) yılları arasında Irak'taki kanlı ayaklanmaları Halife Mu'tazîd-Billâh (279-289/892-902) tarafından bastırılmıştır¹. Halife Mu'tazîd halifeliliğinin özellikle son iki yılında gönderdiği ordular sayesinde Zikreveyh b. Mikreveyh isyanı hariç, Kûfe Sevâdî'ndeki Karmatî isyanlarını sona erdirmeyi başarmıştır². Hamdân b. Karmat'tan sonra Kûfe Sevâdî'nda Karmatî hareketinin başına getirilen Zikreveyh b. Mikreveyh liderliğindeki Karmatîler, Abbâsî halifesi Müktefî-Billâh (289-295/902-908)'ın hakimiyeti döneminde Suriye'nin büyük bir kısmını ele geçirmeyi başarmış ve yeniden Kûfe Sevâdî'nda etkili olmaya çalışmışlardır. Diğer taraftan Mekke güzergahında hac kabilelerine ve hacıların Kûfe ile Basra arasındaki uğrak yerlerine baskınlar düzenleyerek çok sayıda müslümanın kanını akıtmışlardır. Halife Müktefî, halifelik süresinin neredeyse tamamını kapsayan uzun bir mücadele sonucunda Zikreveyh'i ortadan kaldırmaya, onun ve adamlarının Irak ve Suriye'de çıkarmış oldukları ve yüzlerce insanın öldürülmesi ile sonuçlanan isyan hareketlerini bastırmaya muvaffak olmuştur³. Lakin Abbâsî halifeleri, bütün çabalarına rağmen hilafeti uzun süre meşgul eden Bahreyn Karmatîleri'nin yıkıcı faaliyetlerini bir türlü engelleyememişlerdir. Bahreyn'in büyük bir kısmında bağımsız bir güç haline gelen Karmatî lider Ebû Saîd el-Cennâbî'nin, 286'da (899) Katîf'e⁴ saldırarak burada katliam yapması ve Basra'yı tehdit eder hale gelmesi hilafet merkezinde büyük tedirginliğe yol açmıştır. 287 (900) tarihinde halife Mu'tazîd tarafından bölgeye sevk edilen Abbâsî kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğratan Ebû Saîd, uzun bir kuşatmanın ardından Bahreyn'in merkezî şehirlerinden Hecer'i ele geçirerek burada da pek çok kimseyi öldürmüştür⁵. Ebû Saîd'din ölümünden sonra

¹Sabri Hizmetli, "Karmatîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/510; Saim Yılmaz, *Mu'tazîd ve Müktefî Döneminde (279-295/892-908) Abbâsîler* (İstanbul: Kayhan Yayınları, 2006), 243-244; Michael Jan de Goeje, *el-Karâmita: Neş'etuhum, devletuhum ve alâkâtuhum bi'l-Fâtîmiyyîn*, trc. ve nşr. Hüseyinî Zîne (Beyrut: Dâru İbn Haldûn, 1978), 49-50; Abdullah Ekinci, "Irak-Suriye Bölgesinde Abbasi-Karmati Mücadelesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2002), 86-87.

²Yılmaz, *Mu'tazîd ve Müktefî Döneminde Abbâsîler*, 244-245.

³Yılmaz, *Mu'tazîd ve Müktefî Döneminde Abbâsîler*, 298-321; Abdülkerim Özyayın, "Müktefî-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/535; Goeje, *el-Karâmita*, 50-52, 55-56; Hüseyin b. Hasan Âli Selhâm, *Sâhîlu'l-Karâmita: Dirâsetun târihiyyetun li Karâmitati Hecer* 281-378 (Beyrut: Dâru'r-râfideyn, 1435/2014), 375-377, 385-421; Wilferd Madelung, "Karmatî", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, ed. C.E. Bosworth vd. (Leiden: Brill, 1997), 4/660-661; H. Halm, "Zakarawayh b. Mihrawayh", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, ed. C.E. Bosworth vd. (Leiden: Brill, 2002), 11/405; Abdullah Ekinci, *Ortadoğu'da Marjinal Bir Hareket: Karmatîler (Ortadoğu'da İlk Sosyalist Yapılanma)* (Ankara: Odak Yayın Evi, 2005), 143-157.

⁴Katîf, Bahreyn bölgesinin en büyük şehridir (bk. Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1397/1977), 4/378.

⁵Yılmaz, *Mu'tazîd ve Müktefî Döneminde Abbâsîler*, 251-252; Mustafa Öz, "Cennâbî, Ebû Saîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/371; Ali Aktan, "Mu'tazîd-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/384; Goeje, *el-Karâmita*, 42-44;

Bahreyn Karmatîleri'nin başına geçen küçük oğlu Ebû Tâhir el-Cennâbî de hilafet topraklarındaki yıkıcı faaliyetlerini devam ettirdi. 311'de (923) Basra'yı ele geçirerek vali ve birçok kişiyi öldüren Ebû Tâhir el-Cennâbî, bir sonraki yıl Mekke'den dönmekte olan bir hac kafilesini yağmalayıp hacıları katletti. Halife Muktedir-Billâh (295-320/908-932)'dan Basra ve Ahvaz'ın kendisine verilmesini talep eden Ebû Tâhir, bu talebi reddedilince yeniden Mekke'ye gitmek üzere yola çıkan hac kafilesine saldırdı. Ardından hilafet ordusunu yenerek Kûfe'ye girdi. Kûfe'de pek çok kimseyi katleden Ebû Tâhir, burada bulduğu her şeyi alıp Hecer'e götürdü (312/925). 315'te (927) Kûfe üzerine yürüyen Karmatîler'in, hilafet ordularını yenilgiye uğratarak başkente yaklaşmaları Bağdat'ta endişeleri arttırdı. Ebû Tâhir liderliğindeki Karmatîler'in 8 Zilhicce 317 (12 Ocak 930) tarihinde İslâm dünyasının kutsal merkezi Kâbe'ye saldırıp çok sayıda hacıyı katletmeleri ve Hacerülesved'i alarak Bahreyn'deki Hecer'e götürmeleri ile Karmatî fitnesi doruk noktasına ulaşmıştır. Diğer taraftan Ebû Tâhir el-Cennâbî, 318 (930) tarihinde Umman'ı ele geçirerek hâkimiyet alanını buraya kadar genişletti⁶. Michael Jan de Goeje, Arap Yarımadası'nın efendisi olarak nitelediği Umman'ı zapt eden Ebû Tâhir el-Cennâbî'nin bununla da nihai hedefi olan Irak'a hakim olmak için önemli bir fırsat yakaladığının altını çizmektedir⁷. Halife Râzî-Billâh döneminde de hac kafilesine saldırılarını devam ettiren Karmatîler, 323'de (935) Kûfe ve Kâdisiye arasında yapılan savaşta halife kuvvetlerini mağlup etmişlerdir. 327 (938-939) tarihinde yapılan anlaşmaya göre ise Ebû Tâhir el-Cennâbî, yıllık vergi ve hacları himaye bedeli (hifâre) karşılığında hac kafilelerine saldırıları durdurduğunu ilan etti. Ancak bu anlaşma da Karmatîler'in Irak'ın güneyine yaptıkları hücumları tamamen durdurmadı⁸.

334 (945-946) tarihinde hanedanın Irak kolunun temellerini atan⁹ Zeydî-Şîî mezhebine

Âli Selhâm, *Sâhîlu'l-Karâmita*, 335-336, 353-361, 367-368, 370-371; B. Carra De Vaux - M.G.S. Hodgson, "Al-Djannâbî, Abû Sa'îd Hasan b. Bahrâm", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, ed. B. Lewis vd. (Leiden: Brill, 1991), 2/452; Ekinci, *Ortadoğu'da Marjinal Bir Hareket*, 173-175.

⁶ Abdülkerim Özyayın, "Muktedir-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/144; Mustafa Öz, "Cennâbî, Ebû Tâhir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/372; Goeje, *el-Karâmita*, 73-74, 77-90, 93-97, 100; Âli Selhâm, *Sâhîlu'l-Karâmita*, 203-204, 439-441, 443-453, 455-458, 462-463, 465-467, 469-472; Madelung, "Karmatî", 4/662; M. Canard, "Al-Djannâbî, Abû Tâhir", *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, ed. B. Lewis vd. (Leiden: Brill, 1991), 2/453; Ekinci, *Ortadoğu'da Marjinal Bir Hareket*, 176-179, 181-182; el-Câmi' fi ahbâri'l-Karâmita fi'l-Ahsâ-eş-Şâm-el-İrâk-el-Yemen, der. ve nşr. Süheyl Zekkâr (Dımaşk: Dâru Hassân, 1407/1987), 343-344, 489-501, 503, 559-561.

⁷ Goeje, *el-Karâmita*, 100.

⁸ Canard, "Al-Djannâbî, Abû Tâhir", 2/453.

⁹ Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb b. Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem ve teâkibü'l-himem*, nşr. Seyyid Kesrevî Hasan (Beirut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1424/2003), 5/275; İbnü'l-Esîr Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh*, nşr. Muhammed Yûsuf ed-Dekkâk (Beirut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1407/1987), 7/205-206; Ebü'l-Ferec Abdurrahman Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ

mensup¹⁰ Deylem¹¹ asıllı Büveyhîler, hilafet merkezinde tam bir otorite kurarak fiilî hâkimiyeti ellerinde buldurmalarına, Abbâsî halifesi üzerinde tam bir tahakküm kurmalarına¹² rağmen bazı dinî ve siyasi sebepleri göz önünde bulundurarak Abbâsî hilafetini ortadan kaldırma fikrinden vazgeçmişlerdir. Tarihsel şartlar da Büveyhîler'in Şîa merkezli bir devlet kurmalarını engellemiştir¹³. Bu yüzden Irak Büveyhîleri'nin ilk hükümdarı Muizzüddeve, İslâm ümmetinin

---

(Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1412/1992), 14/42-43; *Kitâbü'l-uyûn ve'l-hadâik fi ahhârî'l-hakâik*, nşr. Ömer es-Saîdî (Dımaşk: y.y., 1972), 4/II, 430-432; Muhammed b. Abdilmelik el-Hemedânî, *Tekmiletü târihi't-Taberî (Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, 11. cilt içinde), nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Beyrut: Dâru Süveydân, ts.), 353-354; Muhammed b. Ali b. Muhammed İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ fi't-târihi'l-hulefâ*, nşr. Kâsım es-Sâmerrâi (Kahire: Dârü'l-âfâki'l-Arabiyye, 1419/1999), 176.

¹⁰Önceleri Mecûsî ve putperest bir kavim olan Deylemliler IV. (X.) yüzyılın başında özellikle Ali evlâdından Hasan el-Utrûş'un tebliğ faaliyetleri sonucu İslâm'a girerek Zeydîliği benimsediler (bk. Ebû İshâk İbrâhim b. Hilâl es-Sâbî, *Kitâbü'l-münteza' mine'l-cüz'î'l-evvel mine'l-kitâbi'l-ma'rûf bi't-Tâci fi ahhârî'd-devleti'd-Deylemiyye (Ahhâru eimmeti'z-Zeydiyye fi Taberistân ve Deylemân ve Gîlân* içinde), haz. ve nşr. Wilferd Madelung (Beyrut: Franz Steiner Verlag, 1987), 23; Ebü'l-Abbas el-Hasenî, *Kitâbü'l-mesâbih (Ahhâru eimmeti'z-Zeydiyye* içinde), haz. ve nşr. Wilferd Madelung (Beyrut: Franz Steiner Verlag, 1987), 71, 73, 74; M.S. Khan, "The Early History of Zaydî Shîism in Daylaman and Gilan", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 125(1975), 305, 309, 310-311; İsa Doğan, "Hasan el-Utrûş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/357).

¹¹Deylem İran'ın kuzeyinde Gîlân eyaletinin bir bölümünü teşkil eden, Hazar denizi ile Kazvin arasındaki dağlık bölgenin ve bu bölgede yaşayan kavmin adıdır (bk. Tahsin Yazıcı, "Deylem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/263-264).

¹²Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*, nşr. Necîb Mustafa Fevvâz - Hikmet Keşlî Fevvâz (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2004), 26/106; Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Haldûn, *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fi târihi'l-Arab ve'l-Berber ve men âsaruhum min zevi's-ş'e'ni'l-ekber*, thk. Halîl Şehâde - Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1421/2000), 4/575-576; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/206, 207-208; Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî, *Mürücü'z-zehab ve me'âdinü'l-cevher*, thk. Kemal Hasan Mer'î (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1425/2005), 4/296. Diğer taraftan Büveyhîler'in Irak hâkimiyeti döneminde işbaşında olan Abbâsî halifelerinden Müstekfi-Billâh'ın 334'de (946) Irak Büveyhî hükümdarı Muizzüddeve, halife Tâi'l-Lillâh'ın ise 381 (991) tarihinde Emîr Bahâüddeve tarafından azledilerek Mutî'l-Lillâh ve Kâdir-Billâh'ın onların yerine hilafet makamına getirilmesi, Büveyhîler'in fiilî hâkimiyeti tamamen ellerinde buldurmalarına bariz birer örnek teşkil etmektedir (bk. İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/276; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/45, 348-349; *Kitâbü'l-uyûn*, 4/II, 436, 438-441; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ*, 176, 182-183; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/206-207, 449-451; Ebû Şücâ' Zahîrüddîn Muhammed b. Hüseyin er-Rûzrâverî, *Zeylû tecâribi'l-ümem (Tecâribü'l-ümem ve teâkibü'l-himem*, 6. cilt içinde), nşr. Seyyid Kesrevî Hasan (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2003), 123-125.

¹³Ebü'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *el-Cemâhir fi'l-cevâhir*, thk. Yûsuf el-Hâdî, (Tahran: Şeriket-i intişârât-i ilmî ve ferhengî, 1416/1995), 94-95; Hemedânî, *Tekmile*, 354-355; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/208; Ahmet Güner, *Büveyhîler'in Şîi-Sünnî Siyaseti* (İzmir: Tibyan Yayıncılık, 1999), 20-44; Khanoglan Hacıev, *Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddeve Dönemi (334-356/945-967)* (İstanbul: Marmara

büyük çoğunluğunun dinî ve manevi lider olarak kabul ettiği Sünnî Abbâsî halifesi ile uzlaşılı yoluna gitmiş, formalite olarak da olsa biat ederek bağlılığını bildirmiştir¹⁴. Böylece fiilen yönetime hâkim olan Büveyhîler, Abbâsî halifelerine sadece dinî ve ruhani otoriteyi bırakmış, dünyevi idareyi ise kendi ellerine geçirerek bağımsız bir hükümdar gibi davranmışlardır¹⁵. Muizzüddevle'nin Abbâsî hilafetine dokunmamasını siyaseten isabetli bulan bir Karmatî liderin onun hakkında söylediği sözler bu bağlamda büyük önem arz etmektedir. İsmi bilmediğimiz bu Karmatî lider, Büveyhî Emîri Muizzüddevle'nin siyaseti hakkındaki fikirlerini şu sözleriyle ifade etmektedir: “Şayet İbn Büveyh'in (Muizzüddevle) anladığı şeyi biz de anlamış olsaydık işlerimiz yolunda giderdi. O, mezhepleri bir tarafa bırakarak yalnızca mülk ve saltanatı istedi ve insanlar da ona itaat ettiler”¹⁶.

1. Basra'nın Büveyhîler Tarafından Ele Geçirilmesi ve Beraberinde Gelişen Büveyhî- Karmatî İlişkileri

Büveyhî-Karmatî ilişkilerinin ilk safhası Irak Büveyhî hükümdarı Muizzüddevle'nin Basra'ya, Berîdîler'in¹⁷ üzerine düzenlediği seferle başlamıştır. 336 (947) tarihinde Berîdîler'i Basra'dan çıkarmak için Vâsıt'tan harekete geçerek kara yolunu takip eden Muizzüddevle, bu sefer esnasında Hecer (Bahreyn) Karmatîleri'nin kontrolündeki alana girmiş ve bu da onların hoşnutsuzluğuna sebep olmuştur. Bu yüzden Karmatîler, itirazlarını elçileriyle Emîr Muizzüddevle'ye bildirerek izinleri olmadan kendilerine ait olan araziden geçtiği için onu kınadılar. Onların bu tavrından hiddetlenen Muizzüddevle, elçiye asıl hedefinin Basra değil kendileri olduğunu, Basra'yı aldıktan sonra üzerlerine geleceğini söyleyerek elçinin getirdiği mektubu okumadan yırttı ve bu tehdit savurucu cevabı ile onu huzurundan kovdu. Ardından Basra'yı zapt ederek Berîdîler'in buradaki nüfuzuna son verdi. Büveyhîler'in Basra'yı ele geçirmesi üzerine Berîdî ailesinin reisi Ebü'l-Kâsım el-Berîdî 24 Rebûlâhir 336'da (12 Kasım 947) Bahreyn Karmatîleri'nin yanına kaçarak onlara

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 73-95; Vefa Muhammed Ali, *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye fî ahdi tasalluti'l-Büveyhiyyîn* (İskenderiye: el-Mektebü'l-câmiî'l-hadîs, 1991), 63-64.

¹⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/276; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/45; Hemedânî, *Tekmile*, 355; Ahmet Güner, “Mâverdî'nin Hilafet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2003), 227-252. 239-240.

¹⁵ Ebü'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *el-Âsârü'l-bâkiye ani'l-kurûni'l-hâliye*, nşr. C. Eduard Sachau (Leipzig: Otto Harrassowitz, 1923), 132.

¹⁶ Ebü Alî el-Muhassin b. Alî el-Kâdî et-Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara ve ahbârü'l-müzâkere*, nşr. Abbûd es-Şâlcî (Beirut: Dâru Sâdır, 1972), 4/171.

¹⁷ Abbâsî halifesi Muktedir-Billâh (908-932) ve halefleri zamanında Irak'taki siyasi olaylarda önemli rol oynayan bir aile olan Berîdîler, Ahvaz vilayetinin vergilerini toplama görevini üstlenmiş, diğer önemli görevlerde bulunmuşlardır. Ayrıca merkezi otoritenin zayıf olduğu dönemlerde Vâsıt ve Basra'yı da yönetimleri altına almışlardır (bk. Abdülkerim Özyayın, “Berîdîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/501-502; D. Sourdel, “Al-Barîdî”, *The Encyclopaedia of Islam New Edition*, ed. H. A. R. Gibb ve vd. (Leiden: Brill, 1986), 1/1046-1047).

sığındı¹⁸. Kaynaklarda Karmatîler'in, Muizzüddeve'ye sert bir şekilde karşı çıkmalarının onların Berîdîler'le olan çok yakın ilişkilerinden kaynaklandığına işaret sayılabilecek bilgiler aktarılmıştır. Örneğin 331 (942-943) tarihinde Bahreyn Karmatî hükümdarı Ebû Tâhir'in çocuğu olduğunda Berîdîler'in reisi Ebû Abdullah'ın ona içinde altın ve mücevherle kaplı bir beşiğin de bulunduğu çok sayıda kıymetli hediye gönderdiği kaydedilmektedir¹⁹. Bu iyi ilişkiler Ebû Abdullah el-Berîdî'nin vefatından sonra da devam etmiştir. Nitekim 332'de (944) Berîdîler'in başına geçen Ebû'l-Hüseyn'in, askerinin isyanı sebebiyle Hecer'e giderek Karmatîler'e sığınması üzerine Karmatîler, onunla asker tarafından işbaşına getirilen yeğeni Ebû'l-Kâsım arasında uzlaşma sağlanmışlardır²⁰. Bu bilgiler Karmatîler'le Berîdîler arasındaki samimi ilişkileri ortaya koymak bakımından çok önemlidir.

Büveyhîler'in elde ettikleri galibiyete rağmen Karmatîler, Muizzüddeve'nin Basra seferi sırasında kendilerine iletildiği sözlü tehdidi unutmamış değillerdi. Diğer taraftan Umman hükümdarı Yûsuf b. Vecîh de Basra'ya sahip olmayı çok istiyordu. Fakat Berîdîler'le Karmatîler arasında dayanışma ve yardımlaşmaya dayanan bir ittifak söz konusu olduğu için bu planına geçici olarak ara vermiştir²¹. Büveyhî Emîri Muizzüddeve ile Karmatîler arasında çıkan anlaşmazlığı duyan Yûsuf b. Vecîh eski planını gerçekleştirmek için harekete geçti. Bahreyn Karmatîleri'ne elçi göndererek Basra'yı Muizzüddeve'nin elinden almak için düzenleyeceği saldırısı sırasında karadan ordu sevk ederek kendisine yardımcı olmalarını istedi²². Bu yardımlarına karşılık Basra'nın ele geçirilmesi durumunda oranın gelirinden onlara senelik pay ayıracağına söz verdi²³. Umman Emîri'nden aldıkları bu mektup üzerine Karmatî liderler 340 (951) senesinde kardeşleri Ebû Ya'kûb el-Hecerî'nin komutası altında güçlü bir askerî birliği yola çıkardılar. Bu birlik karadan, İbn Vecîh ise deniz yoluyla ilerleyerek Basra'ya doğru gittiler²⁴. O sırada Ahvaz'da bulunan Irak Büveyhî

¹⁸İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/288; Ebû'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-ayân*, nşr. Ammâr Rayhâvî (Beyrut: er-Risâletü'l-âlemiyye, 1434/2013), 17/262; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/221; *Kitâbu'l-uyûn*, 4/II, 456; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/64; İbn Haldûn, *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber*, 3/524-525.

¹⁹Ebû Bekir es-Sûlî, *Ahbârü'r-Râzî Billâh ve'l-Müttakkî Lillâh ev târihu'd-devleti'l-Abbâsiyye min sene 322 ilâ sene 333 hicriyye min Kitâbi'l-Evrâk*, nşr. J. Heyworth Dunne (Beyrut: Dârü'l-mesîra, 1403/1983), s. 233; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* (h. 331-350), nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1413/1992), 6; Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1413/1992), 3/321.

²⁰İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/264; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/181; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/223.

²¹*Kitâbu'l-uyûn*, 4/II, 465.

²²İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/305, 306; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/241; *Kitâbu'l-uyûn*, 4/II, 465.

²³*Kitâbu'l-uyûn*, 4/II, 465.

²⁴İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/306; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/241; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/84; Zehebî, *Târihu'l-İslâm* (h. 331-350), 47; Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Cîze: Dâru Hicr, 1419/1998), 15/208; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 3/348; Ebû'l-Fidâ'

veziri Ebû Muhammed el-Mühellebî, müttefik kuvvetlerin Basra'ya doğru geldiğini haber alınca askerlerinin silah, para ve diğer ihtiyaçlarını tamamlayarak ordusunun başında çeşitli büyüklükteki gemilerle Basra'ya doğru hızla yol aldı. Ayrıca Büveyhî hükümdarı Muizzüdevle tarafından Bağdat'tan bir takviye birliği daha gönderildi. İbn Vecîh'den önce Basra'ya ulaşan Mühellebî, askerlerini Basra şehrinin surlarına yerleştirerek gereken savunma tedbirlerini aldı²⁵. Muizzüdevle'nin önde gelen Deylemli komutanlarından Rûzbihân da Vâsıt'tan gelerek Basra'da ona katıldı²⁶. Vezir Mühellebî, bu tahkimatın ardından Leşkerrûz b. Sehlân, Musa Katâde, Musa b. Mâkân ve onlar gibi önde gelen komutanlardan ve seçme askerlerden oluşturduğu birliklerin başında²⁷ gemilerle Übülle'ye yöneldi. Übülle'de iki taraf arasında günlerce süren bir savaş yapıldı. İbn Vecîh'i ağır bir hezimete uğratan Mühellebî onun bazı önde gelen komutanlarını esir aldı, ayrıca donanmasına ait gemileri içindeki denizciler ve askerlerle birlikte ele geçirdi. İbn Vecîh'in askerlerinin bir kısmı savaşta öldürülmüş, bazıları ise suda boğulmuşlardır. Mühellebî, İbn Vecîh ve ona yardıma gelen Bahreyn Karmatîleri'ni hezimete uğratarak geri püskürttüktan sonra ele geçirdiği esir ve ganimetlerle birlikte 340 Rebiülâhîrinde (Eylül-Ekim 951) Bağdat'a döndü²⁸.

Büveyhîler ile Bahreyn Karmatîleri arasındaki ilişkilerin ilk başlarda gergin seyretmesine rağmen kaynaklarda Karmatîler'in bazı durumlarda Büveyhî ordusunda görevlendirildiğine dair bazı bilgiler bulunmaktadır. Nitekim 337'de (949) Sâmanî ve Müsâfirî tehlikesi ile karşı karşıya kalan Cibâl Büveyhî hükümdarı Rüknu'ddevle'nin yardım talebi üzerine Irak Büveyhî Emîri Muizzüdevle'nin Rey'e göndermek amacıyla Deylemli, Türk ve Araplar'dan oluşturduğu ve başhâcibi Sebüktekin'in komutası altına verdiği üç bin kişilik seçme birliğin içinde Karmatîler de bulunmaktaydı²⁹. Ancak bu örneğin dışında başka herhangi bir bilgiye ulaşmadığımızı burada belirtmemiz gerekir. Buradan hareketle Karmatîler'in, Deylemli ve Türkler gibi ordudaki düzenli askerî birliklerden ziyade zaman zaman paralı askerler olarak görevlendirildiklerini söyleyebiliriz.

Bu bölümde son olarak bir hususa daha işaret edelim ki, Basra önlerinde hezimete uğramalarına rağmen Irak'ın önemli şehirlerinden Kûfe'de hala Karmatîler'e bağlı belli bir taraftar kitlesi bulunmaktaydı. 339 (951) yılında Bahreyn Karmatîleri'nin, Fâtımî halifesi Mansûr-Billâh'ın

---

el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Alî, *el-Muhtasar fî ahhârî'l-beşer*, nşr. Mahmûd Deyyûb (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1417/1997), 1/436; İbnü'l-Verdî Zeynüddîn Ömer b. Muzaffer, *Târîhu İbni'l-Verdî* (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1417/1996), 1/275.

²⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/306; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/241; *Kitâbu'l-uyûn*, 4/II, 465-466.

²⁶ *Kitâbu'l-uyûn*, 4/II, 466.

²⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/306; *Kitâbu'l-uyûn*, 4/II, 466.

²⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/306; *Kitâbu'l-uyûn*, 4/II, 466; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/84; Hemedânî, *Tekmile*, 373; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm (h. 331-350)*, 47; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/208; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 3/348. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/241; İbn Haldun, *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber*, 4/587.

²⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/290-291; Hemedânî, *Tekmile*, 368; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/227-228.

emrine binanen³⁰ yirmi iki yıl önce Bahreyn'deki Hecer'e götürdükleri Hacerülesved'i Mekke'ye iade ederken önce onu Kûfe'ye götürmeleri ve herkesin görebilmesini sağlamak için bir süre Kûfe camiinde sergilemiş olmaları³¹ yukarıdaki görüşümüzü teyit etmektedir.

2. Umman'ın Zaptı ve Karmatîler'in Oradaki Hâkimiyetine Son Verilmesi

Irak Büveyhî hükümdarı Muizzüddevlle aradan on yıl gibi uzun bir süre geçmesine rağmen Bahreyn Karmatîleri ile iş birliği içinde olan Umman hükümdarının düşmanlığını unutmüş değildir. Ayrıca Muizzüddevlle'nin bazı komutanları da kendisini Umman'a sefer düzenleyerek orayı ele geçirme hususunda teşvik ediyorlardı³². Neticede Umman seferine karar veren Emîr Muizzüddevlle, veziri Ebû Muhammed el-Mühellebî'yi kalabalık bir ordunun başına geçirerek 6 Cemâziyelâhir 352'de (2 Temmuz 963) yola çıkardı³³. Vezir, sefer hazırlıklarını tamamlamak için önce Basra'ya geldi. Ancak askerler arasında deniz seferine çıkmak istemeyenlerin huzursuzluk çıkarması yönündeki haberlerin Bağdat'a ulaşması, ayrıca vezir Mühellebî'nin başkentteki rakiplerinin onu Emîr'in gözünden düşürmek için giriştikleri aleyhteki faaliyetlerinin bir sonucu olarak Muizzüddevlle, vezire bir mektup göndererek seferden vazgeçip Bağdat'a geri dönmesini emretti. Mühellebî itaat göstererek Bağdat'a dönmek için yola çıktı³⁴. Fakat vezir geri dönüş yolunda aniden hastalandı ve bu hastalığı bir süre yol aldıktan sonra giderek ağırlaştı ve ölümü ile sonuçlandı³⁵.

Birinci Umman seferinin başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen Büveyhîler, Umman'dan vazgeçmemiş, bu seferden iki sene sonra Umman'ı itaat altına almak için yeni bir girişimde bulunmuşlardır. Bu amaçla Emîr Muizzüddevlle, 354 (965) yılında komutanlarından Kardak'ı bir elçilik heyetinin başında Umman hükümdarını kendisine itaate davet etmek üzere oraya

³⁰Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Me'âsirü'l-inâfe fi me'âlimi'l-hilâfe*, nşr. Abdüsettâr Ahmed Ferrâc (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, ts.), 1/309; İbn Haldûn, *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber*, 4/129. Bir diğer rivayete göre ise Karmatîler, Abbâsî halifesi Mutî'-Lillâh'ın kendilerine fide ödemesi üzerine Hacerülesved'i yerine iade etmişlerdir (bk. Zehebî, *Târîhu'l-İslâm (h.331-350)*, 44).

³¹İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/234; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/80; İbnü'l-Verdî, *Târîh*, 1/274; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/204; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 23/107; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü enbâ'îz-zamân*, nşr. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdir, 1969), 2/149.

³²Ebü Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, nşr. Ahmed Ferîd Rifâî (Kahire: Dâru'l-Me'mûn, 1355/1937), 9/124.

³³İbn Miskeveyh, 5/335; İbnü'l-Esîr, 7/278; Hemedânî, *Tekmile*, 397; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 9/126; İbn Haldûn, *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber*, 4/586.

³⁴Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 9/126-128.

³⁵İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/335; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/278; Hemedânî, *Tekmile*, 398; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 9/128.

gönderdi³⁶. Umman hükümdarı Yusuf b. Vecîh'in ölümünden sonra yerine geçen azatlı kölesi Nâfi'³⁷ ile görüşen Kardak, onu Muizzüddevl'e'nin hâkimiyetini tanımaya, onun adına hutbe okutup ismini dinar ve dirhemlerin üzerine kazımaya çağırır³⁸. Tenûhî, Büveyhî elçisi Kardak'ın Umman Emîri'ni bu teklifi kabul etmemesi durumunda ülkesine karşı sefer düzenlemekle tehdit ettiğini kaydetmektedir³⁹. Emîr Nâfi' elçinin isteğini kabul ederek Muizzüddevl'e'nin ismini dirhem ve dinarların üzerine kazıdı. Fakat Büveyhî elçisi Bağdat'a geri döndükten sonra Ummanlılar yaptığı anlaşmadan dolayı Nâfi'ye karşı ayaklanarak onu ülkeden kovdular ve ardından Bahreyn Karmatîleri'ni davet ederek ülkelerini onlara teslim ettiler. Bahreyn Karmatîleri gündüzleri şehirde ikamet ediyor, akşama doğru şehrin dışında kurdukları ordugâhlarına gidiyorlardı. Onlar Hecer'deki taraftarlarına mektup yazarak meydana gelen olaylar hakkında bilgi verdiler ve bundan sonra ne yapacakları hususunda onlardan talimat beklemeye başladılar⁴⁰.

Halkın daveti üzerine Umman'a gelen Karmatîler'den kâtip Ali b. Ahmed, Umman'ın yönetimi ve ordunun idaresini geçici olarak eline aldı. Nâfi'nin kovulmasından sonra ülkenin ileri gelenleri, aşiret sahibi ve aynı zamanda çok saygın bir zat olan Umman kadısının başkanlığında bir toplantı yaparak yönetimin başına rütbece alt derecede bir kumandan olan İbn Toğân'ı (Togân) getirmeyi kararlaştırdılar. İbn Toğân ülkenin yönetimini üstlenince kendisinden üst seviyede olan komutanların yönetimi elinden alabilecekleri korkusuyla onlardan seksenini tutukladı. Bir kısmını da öldürdü. Fakat bu olaydan az sonra öldürülen komutanlardan birisinin iki yeğeni Umman'a geldi. Dayılarının öldürüldüğünü öğrenince onun intikamını almak için bir plan hazırladılar. Bir süre gizlendikten sonra kabul günlerinden birinde diğer insanlarla birlikte İbn Toğân'ın huzuruna girdiler. Tören bittikten ve meclis dağıldıktan sonra İbn Toğân'ın üzerine hücum ederek onu öldürdüler. Onun öldürülmesinden sonra ileri gelenler kadının akrabalarından Abdülvehhâb b. Ahmed b. Mervân'ı gıyabında emirliğin başına getirdiler⁴¹. Fakat Abdülvehhâb b. Ahmed görevi davet edilince bunu kabul etmedi ve onlardan gizlendi. Bu durumda ileri gelenler kadıya baskı yaparak onu bulmasını ve görevi üstlenmesi için ikna etmesini talep ettiler. Kadı onların talepleri doğrultusunda hareket ederek Abdülvehhâb'la irtibat kurmayı başardı ve onun saklandığı yerden çıkararak görevi üstlenmesini sağladı⁴². Abdülvehhâb b. Ahmed, halkın daveti üzerine Karmatîler'le birlikte Umman'a gelen ve geçici olarak yönetimi üstlenen Ali b. Ahmed'i kendisine kâtip tayin etti. Ali b. Ahmed askerlere maaşlarını iki kat artırmayı vadetti ve para bulununca önce beyaz tenli

³⁶ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/342; Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara*, 1/347; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/290.

³⁷ Tenûhî, Umman'da Vecîh oğullarından sonra halk tarafından hâkimiyete getirilen ve zengin bir tacir olarak nitelediği bu şahsın ismini en-Nevkânî olarak kaydetmektedir (bk. *Nişvârü'l-muhâdara*, 1/347).

³⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/342; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/290.

³⁹ Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara*, 1/347.

⁴⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/342; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/290.

⁴¹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/343-344; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/292.

⁴² İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/344.

askerlere iki kat maaş dağıttı. Fakat altı bin kişilik Zenci birliğine sıra gelince Emîr Abdülvehhâb'ın kendilerine sadece bir maaş ödemesi hususunda talimat verdiğini açıkladı. Bu haberden hiddetlenen Zenci askerler karışıklık çıkarınca⁴³ onlara seslenerek Emîr'in yanına gitmelerini ve şikayetlerini ona söylemelerini istedi. Bu birlik Emîr'in yanına gitmek üzereyken onları geri çağırdı ve onlara bir konuşma daha yaptı. Emîr'in yanına gitseler bile huzura kabul edilmeyeceklerini ve ücretlerinin artırılmayacağını söyledikten sonra⁴⁴ şayet kendisine biat ederek emirliğin başına geçmesini sağlayacak olurlarsa, onların ücretlerini ikiye katlayacağını vadetti. Zenci birliğindeki askerlerin bu teklifini kabul etmeleri üzerine bu sonucun alınmasını beklemeden onlara söz verdiği ücretlerini iki kat dağıttı. Ancak kâtibin bu uygulaması ordudaki beyaz askerlerin itirazına ve ayaklanmasına neden oldu. Bu iki unsur arasında meydana gelen çatışmada Zencîler üstünlüğü ellerine geçirip beyazlardan bir kısmını öldürdüler. Bu çatışmadan sonra beyaz askerler sakinleştiler ve daha sonra Zenci askerlerle birlikte Ali b. Ahmed'e biat ettiler. Ardından Abdülvehhâb b. Ahmed'e haber yollayarak kendilerine başka bir hükümdar seçtiklerini ve ülkeden çıkması gerektiğini bildirdiler. Çaresiz kalan Abdülvehhâb'ın ülkeden ayrılması ile Ali b. Ahmed Umman emirliğinin başına geçti⁴⁵.

Umman'da bu siyasi olayların yaşandığı sıralarda Irak Būveyhî hükümdarı Muizzüddeve, Batîha⁴⁶ Emîri İmrân b. Şâhin ile savaşmak ve ayrıca Umman'a ordu sevk etmek için 11 Recep 355 (3 Temmuz 966) tarihinde Bağdat'tan hareketle Vâsıt'a gitti. Vâsıt'a varmasından sonra Umman'dan kovulan Nâfi', 28 Recep 355'de (20 Temmuz 966) Vâsıt'a gelerek Muizzüddeve'nin himayesine girdi. Muizzüddeve Umman'la ilgili ihtiyaç duyduğu gereksinimler konusunda onunla görüştüktan sonra Vâsıt'tan Übülle'ye geçti ve burada Umman'a gönderilecek ordu için hazırlıklar yapmaya başladı. Sefer için çeşitli ebatta gemiler yaptıran Muizzüddeve, hazırlıklarını tamamladıktan sonra Ebül-Ferec Muhammed b. Abbas'ı Deylemlî ve Türk askerlerinden oluşturduğu ordunun başına geçirdi⁴⁷ ve Umman'ı zapt ettiği takdirde onu oraya vali olarak tayin edeceğini bildirdi. 355 yılı Şevval ayının ortaları (Ekim 966) Ebül-Ferec, yüz parçadan ibaret donanmanın başında Umman'ın zaptı için harekete geçti. Eski Umman Emîri Nâfi'⁴⁸ de bu deniz kuvvetlerine eşlik ediyordu. Sîrâf'a vardıklarında orada amcası Muizzüddeve'ye yardım için bekleyen Fars Būveyhî Emîri Adudüddeve'nin hazırladığı takviye birliği gemilerle donanmaya

⁴³ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/344; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/292.

⁴⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/344.

⁴⁵ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/344; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/292.

⁴⁶ Batîha, Güney Irak'ta Kûfe, Vâsıt ve Basra arasında Fırat ile Dicle nehirlerinin meydana getirdiği bataklık bölgeye verilen isimdir (bk. Hakkı Dursun Yıldız, "Batîha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/195).

⁴⁷ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/344; Hemedânî, *Tekmile*, 404; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/292-293; İbn Haldûn, *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber*, 4/587-588.

⁴⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/344.

katıldı. Bu kuvvetlerin başında Umman'a ulaşan Ebü'l-Ferec, orayı ele geçirerek burada çok büyük katliam yaptı, ayrıca Umman halkına ait çok sayıda gemiyi yaktı. Karmatîler'in Umman'daki hâkimiyetini sonlandıran bu zaferin ardından bölge, Irak Büveyhî hükümdarı Muizzüddeve'nin hâkimiyeti altına girdi ve burada hutbe onun adına okunmaya başladı⁴⁹. Artık bu tarihten itibaren Umman, Büveyhî hükümdarlarına tabi emîrlere tarafından yönetilmeye başlandı⁵⁰.

3. Büveyhîler'le Bahreyn Karmatîleri Arasındaki Yakınlaşma ve İşbirliği Alanları

Bazı ikinci kuşak Büveyhî hükümdarları ile Karmatîler arasındaki ilişkilerde bir yakınlaşma olduğunu açık bir şekilde görmek mümkündür. Bu yakınlaşmada bazı siyasi menfaatlerin yanı sıra, Büveyhî hanedan üyeleri arasındaki taht kavgaları da önemli rol oynamıştır.

Nitekim Fâtımîler'in, Mısır'ı ele geçirdikten sonra Suriye'ye doğru genişleme siyaseti yürütmesi Karmatîler'le Büveyhîler'i birbirine yaklaştırmıştır. Şöyle ki, Fâtımîler'in Mısır fatihi Cevher es-Sıkillî, burada işleri yoluna koyduktan sonra Ca'fer b. Felâh el-Kutâmî komutasındaki kalabalık bir orduyu Suriye'ye doğru harekete geçirdi. Zilhicce 358'de (Ekim-Kasım 969) Remle'de meydana gelen savaşta İhşîdî kuvvetlerini yenilgiye uğratan Ca'fer, ardından Dımaşk üzerine yürüyerek orayı da ele geçirdi ve Abbâsîler adına okunan hutbeye son vererek hutbeyi Fâtımî halifesi Muiz-Lidînillâh adına okuttu (Muharrem 359/Kasım 969)⁵¹. Fâtımîler'in Suriye'yi ele geçirmesi ile önceden burada hüküm süren İhşîdîler'in Karmatîler'e ödemekte oldukları yıllık üç yüz bin dinar kesintiye uğradı. Bundan endişe duyan Karmatîler, Suriye'ye askerî sefer düzenlemeyi kararlaştırdılar. Alınan bu kararın ardından Karmatîler'in A'sem lakabı⁵² ile tanınan lideri Hasan (Hüseyn) b. Ahmed b. Behrâm, Irak Büveyhî Emîri İzzüddeve Bahtiyâr'a haber yollayarak askerî ve mali yardım talebinde bulundu. Bahtiyâr, Karmatî liderin yardım talebine olumlu cevap verdi ve iki taraf arasında varılan anlaşmaya uygun olarak kararlaştırılan askerî ve mali yardımı Suriye'ye gitmek üzere Kûfe'ye varan Karmatîler'e ulaştırdı. Aldıkları bu yardımla

⁴⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/344-345; Hemedânî, *Tekmile*, 404; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/293; İbn Haldûn, *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber*, 4/588; Ahmet Güner, *Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 45; Hasan Müneymine, *Târîhu'd-devleti'l-Büveyhiyye es-siyâsi ve'l-iktisâdi ve'l-ictimâi ve's-sekâfi: Mukâtaatü Fâris 334-447/945-1055* (Beyrut: ed-Dârü'l-Câmi'iyye, 1407/1987), 130.

⁵⁰ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/354-355; Rûzrâverî, *Zeylü tecâribi'l-ümem*, 6/63; Ebü'l-Hüseyn Hilâl b. Muhassin b. İbrâhîm es-Sâbî, *el-Cüz'ü's-sâmin min târihi's-Sâbî (Tecâribü'l-ümem ve teâkibü'l-himem*, 7. cilt içinde), nşr. Seyyid Kesrevî Hasan (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1424/2003), 23; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/299, 8/14; İbn Haldun, *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber*, 3/544, 4/588, 609; Güner, *Büveyhîler'den Adudüddeve ve Dönemi*, 45-46.

⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/310; Takıyyüddîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımiyyîn el-hulefâ*, nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl (Kahire: el-Meclisü'l-a'lâ li's-şuûni'l-İslâmiyye, 1416/1996), 1/186; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/402-403.

⁵² İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 1/361; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Suayb el-Arnaût - Ekrem el-Bûşî (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1404/1984), 16/274.

bölgeye ulaşan Karmatîler, 6 Zilkade 360 (31 Ağustos 971) yılında Dimaşk'ta meydana gelen savaşta Fâtîmî komutanı Ca'fer b. Felâh'ı hezimete uğrattılar. Ca'fer'in öldürülmesi ile sonuçlanan bu zaferin ardından Karmatîler, Dimaşk'ı, daha sonra da Remle'yi ele geçirdiler. Hatta Mısır'a doğru ilerleyerek Fâtîmî kuvvetleri üzerinde birkaç zafer kazandılar⁵³. Olayların seyrini diğer müelliflerden farklı bir şekilde anlatan İbn Taġrîberdî'ye göre İhşîdîler'in ödemekte olduğu verginin kesintiye uğraması ve Fâtîmî halifesinin Mısır'a sahip olduktan sonra kendilerine daha önce gösterdiği ilgi ve alakayı kesmesi Karmatîler'in çok ağırına gitmiştir. Bunun üzerine Karmatî lider Hasan b. Ahmed bizzat Bağdat'a giderek askerî ve mali yardım talebini Irak Būveyhî Emîri Bahtiyâr aracılığıyla Abbâsî halifesi Mutî'-Lillâh'a ilettiler. Ayrıca Fâtîmîler'i Suriye ve Mısır'dan çıkarabilmesi için bu bölgelerin yönetimini kendisine vermesini istedi. Karmatîler'in tamamının bir din üzerine olduklarını söyleyerek söze başlayan halife, onların hacıları öldürdüklerini, Hacerülesved'i yerinden söküp çıkardıklarını ve bunun gibi çirkin işler yaptıklarını ifade ederek Karmatî liderin bu isteğini geri çevirdi. Fâtîmîler'e gelince ise onların da sünneti ortadan kaldırdıklarını, alimleri öldürdüklerini sözlerine ilave etti. Bunun üzerine Bahtiyâr'ın, Karmatî lidere askerî ve mali yardımda bulunarak doğru bildiği şeyi yapmakta serbest olduğunu bildirdiği kaydedilir. Bu gelişmelerin ardından halifenin kendisini bu bölgeye tayin ettiğini ilan eden Hasan b. Ahmed el-Karmatî, üzerinde halife Mutî'-Lillâh'ın ismi yazılı olan siyah bayraklarla Suriye'ye doğru harekete geçti. Bölgeyi ele geçirerek Dimaşk camiinin minberinden Fâtîmî halifesine lanet okuttu⁵⁴. Ayrıca Karmatîler, zapt ettikleri bütün beldelerde Abbâsî halifesi Mutî'-Lillâh adına davet faaliyeti yürüttüler⁵⁵.

Nüfuzlu Būveyhî emîrlerinden Adudüdevle de Karmatîler'le iyi ilişkiler içerisinde olmuştur. Bahreyn Karmatî hükümdarı Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Hasan el-Cennâbî'nin Adudüdevle'yi desteklediğine⁵⁶ dair tarihi kayıt bize bunu söylemeye imkan vermektedir. Nitekim babası Rüküddevle'nin vefatından (Muharrem 366 / Eylül 976) bir müddet sonra Irak'ı ele geçirmek için seferber olan Fars Būveyhî hükümdarı Adudüdevle, Ahvaz'da meydana gelen savaşta kuzeni İzzüdevle Bahtiyâr'ı yendi (11 Zilkade 366 / 1 Temmuz 977) ve ardından Bağdat'a girerek Irak

⁵³ İbnü'l-Kalânîsî, Ebû Ya'lâ Hamza b. Esed b. Alî, *Târîhu Dimaşk*, nşr. Süheyl Zekkâr (Dimaşk: Dâru Hassân, 1403/1983), 1-4; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/326-327; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ'*, 1/186-188; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/327; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 25/184-185. Bu seferi 361 (971-972) yılı olayları içerisinde anlatan Sibt İbnü'l-Cevzî, Fâtîmî ordusunun Suriye'yi ele geçirerek İhşîdîler'in Dimaşk valisi Hasan b. Ubeydullâh b. Tuġç'u esir alması üzerine Karmatîler'in askerî sefer için hazırlıklara başladıklarını ve yardım talebiyle Ebû Tarîf Adiy b. Muhammed el-Muammer'i elçi olarak Irak Būveyhî Emîri İzzüdevle Bahtiyâr'a gönderdiklerini kaydetmektedir. İki taraf arasında yapılan anlaşma sonucu Bahtiyâr, Karmatîler'e bir milyon dirhem, bin zırh, bin kılıç, bin mızrak, bin yay ve bin sadak göndermiştir (bk. *Mir'âtü'z-zamân*, 17/423).

⁵⁴ İbn Taġrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 4/78.

⁵⁵ Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ'*, 1/188; İbn Taġrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 4/78.

⁵⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm* (h. 351-380), 267.

Büveyhî tahtına oturdu (367/977)⁵⁷. Adudüddeve'nin Irak seferine çıkmadan önce bölgedeki Karmatîler'in yardımına başvurarak onları harekete geçirmesini⁵⁸ yukarıdaki ikili ilişkilerin bir sonucu olarak değerlendirebiliriz. Kuzeni üzerinde zafer kazanan Adudüddeve'ye yardım amacıyla bin kadar taraftarı ile birlikte Kûfe'ye giden Karmatî ileri gelenlerinden Ebû Bekir Muhammed b. Ali b. Şâhûye, Irak Büveyhî Emîri Bahtiyâr'ın adına okunan hutbeye son vererek Adudüddeve adına davette bulundu⁵⁹. Ayrıca yukarıdaki gelişmeler üzerine Kûfe'nin yanı sıra Sûrâ, Câmiayn, Nîl'de de Adudüddeve lehine davet faaliyeti yürütmeye başladı⁶⁰. İbnü'l-Cevzî, İbn Şâhûye'nin zikredilen beldelerde Adudüddeve ile birlikte halife Mutî'l-İllâh adına da davette bulunduğunu aktarmaktadır⁶¹. Kaynaklarda Adudüddeve'nin arkadaşı ve Karmatîler'in elçisi olarak takdim edilen Ebû Bekir b. Şâhûye'nin Adudüddeve ile Karmatîler arasında aracılık görevi yaptığı kaydedilmektedir⁶². Adudüddeve, Irak Büveyhî tahtına oturduktan sonra da Karmatîler'le iyi ilişkileri devam ettirdi. Örneğin bir defasında Karmatîler'in elçisinin Kûfe'ye vardığı ile ilgili haber kendisine ulaştırılınca Tâlibîler'in lideri Şerîf Ebû'l-Hasan Muhammed b. Ömer el-Kûfî'ye talimat göndererek elçiyi misafir etmeleri ve ikramda bulunmaları için Kufe'deki naiplerine haber yollamasını emretmiştir⁶³. Ayrıca Bahreyn Karmatî hükümdarı Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Hasan el-Cennâbî'nin vefatı haberinin Safer 367'de (Eylül-Ekim 977) Kûfe'ye ulaşması üzerine çarşıların üç günlüğüne kapatılarak yas tutulması⁶⁴, Büveyhî Emîri Adudüddeve ile Karmatî hükümdarı arasındaki sıcak ilişkilerin boyutunu ortaya koymakla birlikte Büveyhîler'in hakimiyeti altındaki Kûfe'de Karmatî taraftarlarının hala yoğun olduğu gerçeğini de açıklığa kavuşturmuştur.

Diğer taraftan Karmatîler'in eskiden alışagedikleri bazı icraatlarını Büveyhîler döneminde de devam ettirdikleri görülmektedir. Nitekim Kûfe'ye yakın çöl kesimlerinde ikamet eden Araplar'dan vergi toplayan Karmatîler, bu uygulamalarını Büveyhîler döneminde de sürdürmüşlerdir⁶⁵.

4. Câmiayn Savaşı ve Bahreyn Karmatîleri'nin Irak'taki Nüfuzuna Son Verilmesi

⁵⁷İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, 5/426-429, 433; Hemedânî, *Tekmile*, s. 453, 454-458; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/364, 365-366, 377; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân* 17/485, 486-488, 498, 499-500; Yahyâ b. Saîd b. Yahyâ el-Antâkî, *Târîhu'l-Antâkî el-ma'rûf bi-sılati târihi Ütîhâ*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Trablus: Jarrous Press, 1990), 183-184.

⁵⁸Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-İber fi haberi men gaber*, nşr. Ebû Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1405/1985), 2/125.

⁵⁹İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 4/129-130; Hemedânî, *Tekmile*, 454; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm (h. 351-380)*, 263.

⁶⁰Hemedânî, *Tekmile*, 454; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/247.

⁶¹İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/247.

⁶²Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara*, 4/93-94; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, 17/107.

⁶³Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 18/121; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/22.

⁶⁴İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 4/133; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm (h. 351-380)*, 267; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/252.

⁶⁵Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Alî b. Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye*, nşr. İhsan Abbas - Bekir Abbas (Beyrut: Dâru Sâdır, 1996), 4/145.

Bahreyn Karmatîleri'nin sahip oldukları kuvvet, yiğitlik ve heybetten dolayı Büveyhî emîrleri de dâhil, çevre bölgelerin hükümdarları onlarla uzlaşmaya ve iyi ilişkiler içerisinde olmaya özen göstermişlerdir. Nitekim Büveyhî hükümdarlarından İzzüddeve Bahtiyâr ve Adudüddeve kendi hâkimiyetleri döneminde Sakyu'l-Fırât ve Vâsıt'ta onlara geniş iktalar tahsis etmişlerdir. Karmatîler'in istek ve talepleri bu yönetimler tarafından yerine getirilmekteydi. Diğer taraftan Bahreyn Karmatîleri'nin Bağdat'taki nâibleri olan ve yukarıda da ismine değindiğimiz Ebû Bekir b. Şâhûye, başkentte vezirler gibi geniş yetkilere sahiptir⁶⁶. Büveyhî hükümdarları Bahreyn Karmatîleri'nden dolayı onların Bağdat'taki bu nâibinin sözlerini dinler, ileri gelenler ise ondan çekinir ve emirlerini yerine getirirlerdi⁶⁷.

Yukarıdaki durum Irak Büveyhî hükümdarı Samsâmüddeve'nin hâkimiyetinin başlarına kadar böyle sürüp gitmiştir. Samsâmüddeve dönemini, Karmatîler'in Irak'taki etkilerini tamamen kaybetmeleri açısından bir kırılma noktası adlandırabiliriz. Zira Adudüddeve'nin 372'de (983) vefatından cesaret alan Karmatîler, onun yerine geçen oğlu Samsâmüddeve'nin hâkimiyetinin başlarında Basra ve Kûfe'yi zapt etmek maksadıyla harekete geçerek Bağdat yakınlarına kadar ulaştılar. Lakin bu şehirleri kuşatmak için yeteri kadar güçleri olmayan Karmatîler, kendilerine takdim edilen para karşılığında sulh anlaşması yaparak kendi bölgelerine geri çekildiler (373/983 veya 374/984)⁶⁸. İbnü'l-Esîr, sebebini belirtmemekle birlikte Fars Büveyhî hükümdarı Şerefüddeve'nin 374 (984-985) tarihinde Karmatîler'e elçi gönderdiğini kaydetmektedir⁶⁹. Irak Büveyhî hükümdarı Samsâmüddeve ile taht mücadelesine girişen⁷⁰ Şerefüddeve'nin, bu mücadelesine destek sağlamak maksadıyla Karmatîler'e elçi gönderdiği ihtimal dahilindedir. Nitekim Rebûlevvel 375 (Temmuz-Ağustos 985) tarihinde "es-Sâde"⁷¹ (efendiler) olarak adlandırılan ve altı kişilik yönetici kadrodan oluşan Bahreyn Karmatî liderlerinden İshak ve Ca'fer, kalabalık bir orduyla Kûfe'yi işgal ederek burada hutbeyi Şerefüddeve adına okutmaya başladılar. Karmatîler'in Kûfe'yi işgal etmesi Bağdat halkı arasında büyük tedirginliğe yol açtı⁷². Sevâd

⁶⁶ Rûzrâverî, *Zeylü tecâribi'l-ümem*, 6/69; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/422; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/310; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 1/206; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/422.

⁶⁷ Rûzrâverî, *Zeylü tecâribi'l-ümem*, 6/69.

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/417; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/417; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 4/149; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/302; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 18/12.

⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/419-420.

⁷⁰ Rûzrâverî, *Zeylü tecâribi'l-ümem*, 6/50-51, 63; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/555; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/406; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 26/132; İbn Haldûn, *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber*, 4/609.

⁷¹ Bahreyn (Hecer) Karmatî hükümdarı Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Hasan el-Cennâbî'nin vefatının ardından Bahreyn Karmatî liderlerinden oluşan ve "es-Sâde" (efendiler) adlandırılan altı kişilik yönetici heyet ülkenin yönetimini ortaklaşa bir şekilde üstlenmişlerdi (bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/376; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 17/422; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/373-374).

⁷² Rûzrâverî, *Zeylü tecâribi'l-ümem*, 6/68-69; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/422; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/310; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/422; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ*, 1/206; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 18/16.

bölgesindeki kabileler ile bölgenin ayaktakımından oluşan ve sayıları yirmi bini bulan bir kalabalığın da kendilerine katılmasıyla Karmatî ordusunun asker sayısı önemli ölçüde artmıştır⁷³. Bunun üzerine Samsâmüddevle onlara bir mektup yollayarak nazik bir şekilde Kûfe'ye gelişlerinin sebebini sordu. Karmatî liderler gerçekleştirdikleri bu askerî seferin Bağdat'taki nâibleri Ebû Bekir b. Şâhûye'nin tutuklanmasından kaynaklandığını cevabi mektupla Samsâmüddevle'ye iletiler⁷⁴. Bu cevabi mektubun ardından Samsâmüddevle'nin talimatı üzerine Karmatîler'le irtibata geçen vezir Ebû'r-Reyyân Hamd b. Muhammed, onlarla yakınlık kurmaya, nazik bir şekilde uyararak isyanlarından vazgeçirmeye çalıştı⁷⁵. Hatta Karmatîler'in Samsâmüddevle tarafından tutuklanan nâibleri Ebû Bekir b. Şâhûye'yi serbest bırakarak onun taraflar arasında arabuluculuk yapmasını sağladı. Ayrıca İbn Şâhûye'ye ihsan ve ikramlarda bulunarak daha önce kendisine yapılanları telafi etmeye çalıştı. Lakin Karmatîler, nâibleri İbn Şâhûye'nin tutuklanması olayını bahane ederek serzenişte bulunmaya devam ettiler⁷⁶. Karmatî liderlerin, taraftarlarını etraf bölgelere göndererek vergileri kendi adlarına toplatmaları bardağı taşıran son damla oldu⁷⁷.

Kûfe'yi işgal altında turmaya devam eden Karmatîler'in ileri gelen komutanlarından Ebû Kays Hasan b. Münzir'in kalabalık bir orduyla Câmîayn'da⁷⁸ konuşlanması üzerine Samsâmüddevle, hacib Ebû'l-Fazl Muzaffer b. Mahmûd'u Deylemliler, Türkler ve Araplar'dan oluşturduğu kalabalık bir ordunun başına geçirerek Karmatîler'in üzerine gönderdi. Fırat nehrini geçerek Câmîayn'a ulaşan Büveyhî kuvvetleri ile Karmatîler arasında meydana gelen savaş Karmatîler'in hezimetini ve bir grup taraftarı ile birlikte esir düşen Ebû Kays Hasan b. Münzir'in öldürülmesi ile sonuçlandı. Bu hezimetin ardından Karmatî ordusunun kalıntıları Kûfe'deki ordugâhlarına döndüler. Zafer haberi Bağdat'a ulaşınca başkent sevinç gösterilerine sahne oldu⁷⁹. Bu mağlubiyetin hemen ardından İshak ve Ca'fer, Karmatî ileri gelenlerinden İbnü'l-Cahîş'i iyi teçhizatlı bir ordunun başına geçirerek Büveyhîler'le savaşmak için Kûfe'den yola çıkardılar. Karmatîler'in Kûfe'den sevk ettikleri bu ikinci ordu ise Câmîayn'ın batısında yapılan savaşta hâcib Ebû Mezâhim Beckem komutasındaki Büveyhî ordusu tarafından ağır bir şekilde yenilgiye uğratıldı. İbnü'l-Cahîş'in ve binlerce askerinin hayatını kaybettiği bu savaşta Karmatîler'den çok sayıda komutan Büveyhî ordusu tarafından esir alındı. Ayrıca karargâhları ve ağırlıkları yağmalandı. Karmatî ordusundan altı yüz süvarinin bu savaştan sağ kurtulduğu rivayet edilir. Karmatî ordusunun savaştan sağ kurtulan askerleri Kûfe'ye giderek burada liderleri ile bir araya geldiler. Bu ağır yenilginin ardından İshak ve Ca'fer liderliğindeki Bahreyn Karmatîleri Kûfe'yi terk ettiler. Karmatî

⁷³ İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 4/146.

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/422; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ'*, 1/206-207.

⁷⁵ Rûzrâverî, *Zeylû tecâribi'l-ümem*, 6/69; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 4/146.

⁷⁶ Rûzrâverî, *Zeylû tecâribi'l-ümem*, 6/69.

⁷⁷ Rûzrâverî, *Zeylû tecâribi'l-ümem*, 6/69; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/422; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/310.

⁷⁸ Câmîayn Fırat nehri kıyısında, Bağdat ile Kûfe arasında yer almaktadır (bk. Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, 2/96).

⁷⁹ Rûzrâverî, *Zeylû tecâribi'l-ümem*, 6/69; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/422; İbn Haldûn, *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber*, 4/610.

ordusunun kalıntılarının peşinden hareket ederek Kûfe'ye giren Büveyhî komutanı Ebû Mezâhim Beckem, onları Kâdisiye'ye kadar takip ettiyse de yetişemedi ve ardından Kûfe'ye geri döndü⁸⁰. Câmiayn'da kazanılan zafer, bölgedeki fitneyi sonlandırmakla birlikte Karmatîler'in saygınlığını ortadan kaldırmış, heybetlerinin kalplerde doğurduğu korkuyu gidermiş ve onların bölgedeki nüfuzunu sona erdirmiştir⁸¹.

Câmiayn hezimetinden sonra güçlerini önemli ölçüde kaybeden Karmatîler, Irak'a bir daha ciddi bir saldırı hareketinde bulunamadılar. Bu hezimetten sadece on yıl sonra 385 (995-996) yılında Karmatîler'in Basra'yı ele geçirmek amacıyla harekete geçtikleri kaydedilir⁸². Bunun üzerine Basra halkı Abbâsî halifesi Kâdir-Billâh'a haber yollayarak yardım istediler. Diğer taraftan aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu bir grup, bu haber üzerine şehirden ayrıldı⁸³. Lakin Irak Büveyhî hükümdarı Bahâüddeve'nin üzerlerine ordu gönderdiğini öğrenen Karmatîler'in geri dönmesiyle⁸⁴ sıcak bir çatışma yaşanmamış ve Karmatîler bu sefer sırasında herhangi bir sonuç elde edememişlerdir.

Sonuç

Aşırı Şîî-İsmâîlî mezhebine mensup Karmatîler'in III. (IX.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren Abbâsî coğrafyasında, özellikle de Irak ve yakın çevresinde başlattıkları ve binlerce insanın öldürülmesi ile sonuçlanan yıkıcı faaliyetleri Abbâsî halifeleri Mu'tazîd ve Müktefi dönemlerinde büyük ölçüde sonlandırılmıştır. Bununla birlikte Hecer (Bahreyn) Karmatîleri Irak'ın güney kesimlerine ve hac kabilelerine saldırılarını neredeyse Büveyhîler'in hilafet merkezine gelişine kadar sürdürmüşlerdir. Hatta 317 (930) yılında Mekke'ye hücum ederek burada çok sayıda müslümanın kanını akıtmış ve haccın menâsikinden olan Hacerülesved'i alarak Bahreyn'deki Hecer'e götürmüş ve yalnız 339'da (951) iade etmişlerdir.

334 (945-946) tarihinde hilafet merkezi Bağdat'a gelerek Irak'ı da topraklarına katan Deylem asıllı Büveyhîler, Zeydî-Şîî mezhebine mensup oldukları halde siyasi menfaatleri gereği ve hanedanın bekasını göz önünde bulundurarak Abbâsî hilafetini ilga etmemiş ve işbaşındaki Abbâsî halifesinin dini otoritesini formalite icabı da olsa tanıyarak onunla işbirliği yapma yoluna

⁸⁰Rûzrâverî, *Zeylû tecâribi'l-ümem*, 6/69; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/422; İbn Hamdûn, *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*, 4/146-147

⁸¹Rûzrâverî, *Zeylû tecâribi'l-ümem*, 6/69-70; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/422; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/310; Makrîzî, *İttiâzü'l-hunefâ'*, 1/207; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 15/422; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/467; İbnü'l-Verdî, *Târîh*, 1/296.

⁸²Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 18/79; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 4/171.

⁸³Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 18/79.

⁸⁴Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, 18/79; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 4/171.

gitmişlerdir. Büveyhîler'in benimsedikleri bu yönetim anlayışı ismini bilmediğimiz bir Karmatî lider tarafından siyaseten isabetli bulunmuştur. Bununla birlikte Irak Büveyhîleri'nin ilk dönemlerinde iki taraf arasındaki ilişkilere gerginlik hâkim olmuş ve savaşlar belirleyici rol oynamıştır. Büveyhîler'in Irak kolunun ilk hükümdarı Muizzüddeve'nin, 336 (947) yılında Berîdîler'e karşı düzenlediği Basra seferi sırasında Bahreyn Karmatîleri'ne ait olduğu söylenen alana girmesi Karmatîler'in hoşnutsuzluğuna sebep olmuş ve tepkilerini elçileri vasıtasıyla Büveyhî hükümdarına iletmışlerdir. Büveyhî Emîri Muizzüddeve'nin elçiyi üzerlerine yürümele tehdit ederek huzurundan kovması 340 (951) tarihinde iki tarafı Basra önlerinde karşı karşıya getirdi. Ancak Umman Emîri Yûsuf b. Vecîh ile Bahreyn Karmatîleri'nin denizden ve karadan sevk ettikleri ordular Übülle'de Büveyhî ordusu tarafından yenilgiye uğratıldı. Diğer taraftan Muizzüddeve, Umman hükümdarı Yûsuf b. Vecîh'in vefatından sonra bir elçilik heyeti göndererek Umman'da hakimiyetini kabul ettirdi (354/965). Fakat elçilik heyetinin Bağdat'a geri dönmesinin ardından Ummanlılar, Büveyhî hükümdarı ile yaptığı anlaşmadan dolayı Umman Emîri Nâfi'ye karşı ayaklanarak onu ülkeden kovdular ve ülkelerini Bahreyn Karmatîleri'ne teslim ettiler. Lakin Irak Büveyhî Emîri Muizzüddeve hayatının sonlarına doğru Übülle'den sevk ettiği donanma ile Umman'ı zapt ederek Büveyhî topraklarına katmış ve Karmatîler'in buradaki nüfuzunu ortadan kaldırmıştır (355/966).

Bazı ortak menfaatler, ikinci kuşak Büveyhî hükümdarları ile Karmatîler arasındaki ilişkilerin yumuşamasına sebep olmuş, her iki tarafı belli ölçüde birbirine yakınlaştırmıştır. Nitekim Fâtımîler'in Mısır'ın ardından Suriye'ye doğru genişleme siyaseti yürütmesi ve İhşîdîler'in buradaki hâkimiyetine son vermesi, bölgedeki mali kaynaklarından mahrum bırakılan Karmatîler'le yanı başlarındaki Fâtımî tehlikesini savuşturmak isteyen Büveyhîler'i iş birliği yapmaya zorlamıştır. 360 (971) tarihinde Irak Büveyhî hükümdarı İzzüddeve Bahtiyâr'dan askerî ve mali yardım sağladıktan sonra Suriye üzerine yürüyen Karmatî lider Hasan (Hüseyin) b. Behrâm el-A'sem, Fâtımî kuvvetlerini yenerek Remle ve Dımaşk'ı ele geçirdi. Diğer taraftan Karmatî ileri gelenleri ile iyi ilişkiler geliştiren Irak Büveyhî hükümdarlarından İzzüddeve Bahtiyâr ve Adudüddeve, Irak'ta onlara geniş araziler ikta etmiş, Karmatîler'in Bağdat'taki nâibine önemli yetkiler tanımışlardır. Ayrıca hanedan içi taht kavgaları da Büveyhî-Karmatî yakınlaşmasında etkili olmuştur. Örneğin Fars Büveyhî hükümdarlarından Adudüddeve ve Şerefüddeve Irak'taki hanedan üyeleri ile yürüttükleri taht mücadelesi sırasında zaman zaman Karmatîler'in yardımına başvurmuşlardır.

Büveyhî hükümdarı Adudüddeve'nin 372'de (983) vefatının ardından Büveyhî-Karmatî ilişkileri yeniden bozuldu. Adudüddeve'nin yerine geçen oğlu Samsâmüddeve'nin hâkimiyetinin başlarında Irak'ın güney kesimlerine saldırılar başlatan Bahreyn Karmatîleri, Bağdat'taki nâiblerinin tutuklanmasını bahane ederek 375 (985) tarihinde Kûfe'yi ele geçirdiler. İshak ve Ca'fer liderliğindeki Bahreyn Karmatîleri ile Büveyhîler arasında Câmiayn'da meydana gelen her iki savaş

Büveyhî ordusunun kesin zaferi ile sonuçlandı. Câmiayn'da uğradıkları ağır hezimetle saygınlıklarını büyük ölçüde kaybeden Bahreyn Karmatîleri'nin Irak ve yakın çevresindeki nüfuzu önemli ölçüde kırılmış oldu. Artık bu tarihten itibaren Karmatîler'in Irak'ın özellikle güney kesimlerine gerçekleştirdikleri saldırılar tamamen durdurulmuştur.

Kaynakça

- Aktan, Ali. "Mu'tazid-Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/383-384. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Âli Selhâm, Hüseyin b. Hasan. *Sâhîlu'l-Karâmita: Dirâsetun târîhiyyetun li- Karâmitati Hecer h. 281-378*. Beyrut: Dârü'r-râfideyn, 1. Basım, 1435/2014.
- Antâkî, Yahyâ b. Saîd b. Yahyâ. *Târîhu'l-Antâkî el-ma'rûf bi-sılati târîhi Ütîhâ*. nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Trablus: Jarrous Press, 1990.
- Bîrûnî, Ebü'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed, *el-Cemâhir fi'l-cevâhir*. thk. Yûsuf el-Hâdî. Tahran: Şeriket-i intişârât-i ilmî ve ferhengî, 1. Basım, 1416/1995.
- Bîrûnî, Ebü'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed. *el-Âsâru'l-bâkiye ani'l-kurûni'l-hâliye*. nşr. C. Eduard Sachau. Leipzig: Otto Harrassowitz, 1923.
- Canard, M. "Al-Djannâbî, Abû Tâhir". *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*. ed. B. Lewis vd.. 2/452-454. Leiden: Brill, 1991.
- Carra De Vaux, B. – Hodgson, M.G.S. "Al-Djannâbî, Abû Sa'îd Hasan b. Bahrâm". *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*. ed. B. Lewis vd.. 2/452. Leiden: Brill, 1991.
- Doğan, İsa. "Hasan el-Utrûş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/356-358. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Ebü'l-Fidâ, el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâîl b. Alî. *el-Muhtasar fi ahbâri'l-beşer*. nşr. Mahmûd Deyyûb. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. Basım, 1417/1997.
- el-Câmi' fi ahbâri'l-Karâmita fi'l-Ahsâ-eş-Şâm-el-İrâk-el-Yemen. der. ve nşr. Süheyl Zekkâr. Dimaşk: Dâru Hassân, 3. Basım, 1407/1987).
- Ekinci, Abdullah. *Ortadoğu'da Marjinal Bir Hareket: Karmatîler (Ortadoğu'da İlk Sosyalist Yapılanma)*. Ankara: Odak Yayın Evi, 2005.
- Ekinci, Abdullah. "Irak-Suriye Bölgesinde Abbasi-Karmati Mücadelesi". *Harran Üniversitesi İlahiyat*

Fakültesi Dergisi 4 (2002), 83-106.

Goeje, Michael Jan de. *el-Karâmita: Neş'etuhum, devletuhum ve alâkâtuhum bi'l-Fâtimiyyîn*. trc. ve nşr. Hüseyinî Zîne. Beyrut: Dâru İbn Haldûn, 1. Basım, 1978.

Güner, Ahmet. "Mâverdi'nin Hilafet Kuramının Tarihsel Arkaplarına Bir Bakış (II)". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2003), 227-252.

Güner, Ahmet. *Büveyhîler'den Adudüddöle ve Dönemi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.

Güner, Ahmet. *Büveyhîlerin Şif-Sünnî Siyaseti*. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 1999.

Hacıyev, Khanoghlan. *Irak Büveyhîleri'nin Kuruluşu ve Muizzüddöle Dönemi (334-356/945-967)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Halm, H. "Zakarawayh b. Mihrawayh", *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition). ed. C.E. Bosworth vd.. 11/405. Leiden: Brill, 2002.

Hasenî, Ebü'l-Abbas. *Kitâbü'l-mesâbih (Ahbâru eimmeti'z-Zeydiyye fi Taberistân ve Deylemân ve Gîlân içinde)*. haz. ve nşr. Wilferd Madelung. Beyrut: Franz Steiner Verlag, 1987.

Hemedânî, Muhammed b. Abdilmelik. *Tekmiletü târihi't-Taberî (Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 11. cilt içinde). nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. Beyrut: Dâru Süveydân, ts.

Hizmetli, Sabri. "Karmatîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/510-514. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman. *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fi târihi't-Arab ve'l-Berber ve men âsarahum min zevi's-şe'ni'l-ekber*. thk. Halîl Şehâde - Süheyl Zekkâr. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1421/2000.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü enbâ'i'z-zamân*. nşr. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968-1972.

İbn Hamdûn, Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Alî. *et-Tezkiretü'l-Hamdûniyye*. nşr. İhsan Abbas, Bekir Abbas. 10 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1996.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Cîze: Dâru Hicr, 1. Basım, 1417-1420/1997-1999.

İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb. *Tecâribü'l-ümem ve teâkibü'l-himem*. nşr. Seyyid Kesrevî Hasan. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1. Basım, 1424/2003.

- İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf. *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûki Mısır ve'l-Kâhire*. nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin. 16 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Basım, 1413/1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. nşr. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî - Muhammed Yûsuf ed-Dekkâk. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1407-1424/1987-2003.
- İbnü'l-Kalânîsî, Ebû Ya'lâ Hamza b. Esed b. Alî, *Târîhu Dimaşk*. nşr. Süheyl Zekkâr. Dimaşk: Dâru Hassân, 1. Basım, 1403/1983.
- İbnü'l-Verdî, Zeynüddîn Ömer b. Muzaffer. *Târîhu İbni'l-Verdî*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Basım, 1417/1996.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ - Mustafa Abdülkâdir Atâ. 18 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Basım, 1412/1992.
- İbnü'l-İmrânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *el-İnbâ fi't-târîhi'l-hulefâ*. nşr. Kâsım es-Sâmerrâhî. Kahire: Dârü'l-âfâki'l-Arabiyye, 1. Basım, 1419/1999.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Me'âsirü'l-inâfe fi me'âlimi'l-hilâfe*. nşr. Abdüsettâr Ahmed Ferrâc. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, ts.
- Khan, M.S. "The Early History of Zaydî Shî'ism in Daylaman and Gilan". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 125 (1975), 301-314.
- Kitâbü'l-uyûn ve'l-hadâik fi ahbâri'l-hakâik*. nşr. Ömer es-Saîdî. 4/I-II Cilt. Dimaşk: y.y., 1972.
- Madelung, Wilferd. "Karmatî". *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition). ed. C.E. Bosworth vd.. 4/660-665. Leiden: Brill, 1997.
- Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Ali. *İttiâzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-e'immeti'l-Fâtımiyyîn el-hulefâ*. 3 Cilt. nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl - Muhammed Hilmî Muhammed Ahmed. Kahire: el-Meclisü'l-a'lâ li'ş-şuûni'l-İslâmiyye, 1416/1996.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî. *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. thk. Kemal Hasan Mer'î. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1. Basım, 1425/2005.
- Muhammed Ali, Vefa. *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye fi ahdi tasalluti'l-Büveyhiyyîn*. İskenderiye: el-Mektebü'l-câmii'l-hadîs, 1991.

- Müneymine, Hasan. *Târîhu'd-devleti'l-Büveyhiyye es-siyâsî ve'l-iktisâdî ve'l-ictimâî ve's-sekâfî: Mukâtaatü Fâris 334-447/945-1055*. Beyrut: ed-Dârü'l-Câmi'iyye, 1407/1987.
- Nüveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb. *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*. nşr. Müfid Kumeyha, Abdülmecîd Turhaynî, Necîb Mustafa Fevvâz vd.. 33 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1. Basım, 1424/2004.
- Öz, Mustafa. "Cennâbî, Ebû Saîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/371. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Öz, Mustafa. "Cennâbî, Ebû Tâhir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/372-373. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özaydın, Abdülkerim. "Berîdîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/501-502. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özaydın, Abdülkerim. "Muktedir-Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/144-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özaydın, Abdülkerim. "Müktefî-Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/534-536. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Rûzrâverî, Ebû Şücâ' Zahîrüddîn Muhammed b. Hüseyin. *Zeylû tecâribi'l-ümem (Tecâribü'l-ümem ve teâkibü'l-himem*, 6. cilt içinde). nşr. Seyyid Kesrevî Hasan. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1. Basım, 1424/2003.
- Sâbî, Ebû İshâk İbrâhim b. Hilâl, *Kitâbü'l-münteza' mine'l-cüz'i'l-evvel mine'l-kitâbi'l-ma'rûf bi't-Tâcî fî ahbârü'd-devleti'd-Deylemiyye (Ahbâru eimmeti'z-Zeydiyye fî Taberistân ve Deylemân ve Gîlân* içinde). haz. ve nşr. Wilferd Madelung. Beyrut: Franz Steiner Verlag, 1987.
- Sâbî, Ebû'l-Hüseyin Hilâl b. Muhassin b. İbrâhîm. *el-Cüz'ü's-sâmin min târîhi's-Sâbî (Tecâribü'l-ümem ve teâkibü'l-himem*, 7. cilt içinde). nşr. Seyyid Kesrevî Hasan. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1. Basım, 1424/2003.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu. *Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-a'yân*. nşr. Muhammed Berekât, Kâmil Muhammed el-Harrât, Ammâr Rayhâvî vd.. 23 Cilt. Beyrut: er-Risâletü'l-âlemiyye, 1. Basım, 1434/2013.
- Sourdel, D. "Al-Barîdî", *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*. ed. H. A. R. Gibb vd.. 1/1046-1047. Leiden: Brill, 1986.
- Sûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ. *Ahbârü'r-Râzî Billâh ve'l-Müttakkî Lillâh ev târîhu'd-devleti'l-*

- Abbâsiyye min sene 322 ilâ sene 333 hicriyye min Kitâbi'l-Evrâk.* nşr. J.Heyworth Dunne. Beyrut: Dârü'l-mesîra, 3. Basım, 1403/1983.
- Tenúhî, Ebú Alî el-Muhassin b. Alî el-Kâdî. *Nişvârü'l-muhâdara ve ahbârü'l-müzâkere.* nşr. Abbûd es-Şâlcî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1971-1973.
- Yâkût el-Hamevî, Ebú Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-büldân.* 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977.
- Yâkût el-Hamevî, Ebú Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemü'l-üdebâ'.* nşr. Ahmed Ferîd Rifâî. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-Me'mûn, 1355-1357/1936-1938.
- Yazıcı, Tahsin. "Deylem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 9/263-265. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Batîha". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 5/195-196. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yılmaz, Saim. *Mu'tazid ve Müktefi Döneminde (279-295/892-908) Abbâsîler.* İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2006.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-İber fî haberi men ğaber.* nşr. Ebú Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiiyye, 1. Basım, 1405/1985.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ.* nşr. Suayb el-Arnaût vd.. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1401-1405/1981-1985.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm.* nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1406-1421/1986-2000.

Political Relations Between the Buwayhids and the Qarmatians, and Its Reflections on Iraq and Its Close Environs

Asst. Prof. Hanoġlan HACIYEV - Asst. Prof. Reşat Ahmet AĞAOĞLU

Extended Summary

From the middle of the 3rd (9th) century, the Qarmatians, who emerged in the Sawād region of Iraq and belonged to the extreme Shi'a Ismā'īlī sect, frequently rebelled and committed massacres in Iraq, Syria, and Bahrain, and kept the pilgrimage routes under constant threat. The Abbasid caliphs, al-Mu'taḏid Bi'llāh and his successor al-Muktafi Bi'llāh managed to suppress their rebellions in Iraq and Syria as a result of their tough struggles with the Qarmatians. Despite this, the Abbasid caliphs could not completely stop the attacks of the Qarmatians of Hadjar (or Bahrain) to the city of al-Kūfa and its immediate surroundings, and also the pilgrimage groups.

With the establishment of the Iraqi branch of the Buwayhid dynasty in 334 (945-967), the relations between the Qarmatians of Bahrain and the Buwayhids who represented the political power in Iraq, began to intensify. Although the Buwayhids belonged to the Zaydī-Shī'a sect, they didn't abolish the caliphate due to their political interests and they accepted the religious and spiritual authority of the Sunni Abbasid caliph and agreed with him. This management style of the Buwayhids attracted the attention of the Qarmatians and was found politically correct by them. However, the Qarmatians, who saw the Buwayhids as their rivals, attacked settlements such as al-Basra and al-Kūfa in the southern parts of Iraq from time to time.

The Basra expedition which is organized by Mu'izz al-Dawla, the first ruler of the Iraqi Buwayhids, against the al-Barīdī in 336 (947), laid the groundwork for the first war with the Qarmatians of Bahrain approximately four years later. Namely, the entry of the Buwayhid army into the area under the control of the Qarmatians during this expedition made the Qarmatians uneasy and they sent their envoys to the Buwayhid amīr Mu'izz al-Dawla and condemned him for the violation of the border. Mu'izz al-Dawla's threat to the Qarmatians by saying that he would go on a Bahrain expedition after taking Basra resulted in the Qarmatians coming together with Oman ruler Yusuf b. Vacīh and attacking Basra by land and sea in the year 340 (951). But these allied forces were defeated by the Buwayhid forces in the battle that took place in Ubulla and they retreated. After the death of the Oman ruler Yusuf b. Vacīh, the Iraqi Buwayhid amīr Mu'izz al-Dawla established his dominance in Oman through peace by giving a khutbah in his name and engraving his name on the minted coins (354/965). Shortly after this, the Omanis rebelled against Oman's amīr and expelled his from the country, because of his accepting obedience to the

Buwayhid ruler and then they invited the Qarmatians of Bahrain and handed over their country to them. However, the Buwayhid amīr Mu'izz al-Dawla, who didn't give up on Oman, captured it with the navy which he dispatched from al-Ubulla in 355 (966) and ended the domination of the Qarmatians there. From this date forward, Oman was ruled by amīrs who were subject to the Buwayhid rulers.

In the following periods, it is seen that some rapprochement occurred in the relations between the Buwayhids and the Qarmatians of Bahrain. Some common interests have been effective in softening the relations between the two sides. As a matter of fact, the Fātimids who invaded the important settlements of Syria after Egypt, ended the Ikhshīdid domination here and partially cut off their interest and ties with the Qarmatians and thus these developments were the last straw for the Qarmatians. Because the ending of the domination of the Ikhshīdids in Syria, who paid annual taxes to Qarmatians, deprived them of their financial resources in the region, and this led them to seek military and financial assistance from the Buwayhids for their military campaign to Syria. The Buwayhids, who wanted to get rid of the Fātimid threat approaching their borders, didn't hesitate to provide this military aid to the Qarmatians. Thus, in 360 (971) The Qarmatian leader Hasan (Husayn) b. Bahrām al-A'sam received military and financial assistance from the ruler of the Iraqi Buwyhid amīr Izz al-Dawla Bakhtiyar and won the victory over the Fātimid forces on the same date and captured Ramla and Damascus. The bilateral relations between the Buwayhids and the Qarmatians were not limited only to cooperation in the military field. Like the rulers of the surrounding regions, some Buwayhid rulers of the period tried to establish good relations with the Qarmatians, who were distinguished by their warrior abilities. For example, Izz al-Dawla Bakhtiyar and Adud al-Dawla allocated large iqta lands to them in Iraq, and equipped the representative of the Qarmatians in Baghdad with the broad powers that the viziers had. On the other hand, some Buwayhid amīrs had resorted to the help of the Qarmatians from time to time in order to gain superiority during the throne fights. The historical data regarding the support received by Persian Buwayhid rulers Adud al-Dawla and Sharaf al-Dawla from the Qarmatians in their struggle for the throne with the members of the ruling dynasty in Iraq exposes this fact.

Buwayhid-Qarmati relations, which were at a good level for a while, started to deteriorate again after Adud al-Dawla's death in 372 (983). In the first years of the rule of Samsām al-Dawla, the successor of Adud al-Dawla, Qarmatians of Bahrain attacked cities such as al-Basra and al-Kūfa in the southern parts of Iraq and even reached the vicinity of Baghdad. However, since they did not have enough strength to besiege these cities, they returned by agreeing in exchange for money. But in 375 (985) the large Qarmatian army under the command of Qarmati rulers of Bahrain Ishaq and Dja'far captured al-Kūfa. Despite all the diplomatic efforts of the Buwahid ruler Samsām al-Dawla and his vizier, the Qarmatian army didn't evacuate al-Kūfa. These aggressive

attitudes of the Qarmatians brought the two sides face to face in Djāmiayn. Two wars that took place in Djāmiayn with short intervals resulted in the decisive victory of the Buwayhid army. The defeat of Djāmiayn not only struck a major blow to the reputation of the Qarmatians of Bahrain, but also significantly reduced their influence in Iraq and its immediate surroundings. After the defeat in Djāmiayn, the Qarmatians of Bahrain didn't dare to attack the southern parts of Iraq except for one unsuccessful attempt.

Keywords: Islamic History, Buwayhids, Qarmatians, 'Abbāsids, Iraq, Oman, Bahrain